

'הוסיפו עליהן אחיו ואחותו הבתולה מאמו ואחותו נשואה בין מאביו בין מאמו'. מלשון זו משמע שהאבלות על קרובים אלו אינה אלא מדרבנן, אבל מדין תורה אינו מתאבל אלא על אותם המפורשים בתורה. כן היא דעת הרמב"ן הריטב"א ועוד. וכבר תמהו (רמב"ן ועוד) על הרמב"ם (אבל ב,ב) שכתב שאחותו מאביו הנשואה, מתאבל עליה דבר תורה.

*

'משרשי המצוה, מה שכתבתי פעמים הרבה במצוות הקודמות, כי האדם נפעל כפי פעולותיו שיעשה, כי מהיותו בעל חומר לא יתפעל לדבר בכח עד שיוציא הענינים מן הכח אל הפועל, על כן בבוא אליו עונש מקרה מות באחד מקרוביו אשר הטבע מחייב האהבה להם, תחייבנו התורה לעשות מעשים בעצמו אשר יעוררוהו לקבוע מחשבתו על הצער שהגיע אליו, ואז ידע ויתבונן בנפשו כי עונותיו גרמו לו להגיע אליו הצער הוא, כי השם לא יענה מלבו ויגה בני איש כי אם מצד חטאים, וזאת היא אמונתנו השלימה, אנחנו בעלי דת יהודית היקרה. ובתת האדם אל לבו ענין זה במעשה האבילות, ישית דעתו לעשות תשובה ויכשיר מעשיו כפי כוחו. והנה מצאנו עם זה במצות האיבול תועלת רב לבני אדם. והמתחכמים הכופרים המהבילים כל דברי העולם ומעשי השם הנוראים, ישיתו און בלבם הרע, יתלו מות בני איש למקרה הזמן, ויחשבו במחשבותם הרעים כי מקרה האדם והבהמה מקרה אחד להם, כמות זה כן מות זה, ועל כן כתבו בספריהם שישרפו 'האומלל מי שידאג כלל', ולעקור ולשרש מלבבינו אמונתם זאת הרעה, חייבתנו התורה במצוה זו, מלבד התועלת במה שזכרנו' (מתוך ספר החינוך רסד).

וכבר כתב הרמב"ם ז"ל (אבל יג,ב):

'כל מי שאינו מתאבל כמו שצוו חכמים – הרי זה אכזרי. אלא יפחד וידאג ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה. ואחד מבני חבורה שמת – תדאג כל החבורה כולה. כל שלשה ימים הראשונים יראה את עצמו כאילו חרב מונחת לו על צוארו, ומשלשה ועד שבעה כאילו היא מונחת בקרן זוית. מכאן ואילך כאילו עוברת כנגדו בשוק. כל זה להכין עצמו ויחזור ויעור משנתו, והרי הוא אומר הכיתה אותם ולא חלו – מכלל שצריך להקיץ ולחול.'

דף כא

'ובלבד שלא יעמיד תורגמן' – כי העמדת תורגמן יש בה ענין שררה לדורש [כפי שאמרו (בחגיגה יד). 'שר חמישים' – מכאן שאין מעמידים מתורגמן על הצבור פחות מחמשים שנה. ופרש"י, שאין מעמידים תורגמן לפני מי שהוא פחות מחמשים], הלכך אין ראוי לאבל לנהוג בשררה (עפ"י מימיני מיכאל).

ובערוך השלחן (שפד,ו) פירש שזהו כדי לעשות שינוי כלשהו, ובזמנינו לא שייך דין זה. בספר שמירת שבת כהלכתה (פס"ה הערה מה) צידד שהרגיל ללמד בשבת ברבים י"ל שאם מבטל השיעור נחשב כאבילות בפרהסיא, והביא דוגמא מכך שר"ת היה עולה לתורה כבכל שבת מאותו הטעם. אך יש לחלק שהימנעות מלימוד אינה מורה על אבילות דוקא שיתכן שאין לו ישוב הדעת וחדוה דשמעתא וכד' או מסיבה אחרת. וכן נראה דעת כמה אחרונים, שכל כגון זה אינו כאבילות בפרהסיא.

אבל, ג' ימים הראשונים אסור להניח תפלין, משלישי ואילך ושלישי בכלל – מותר...! יש מפרשים לשון זו, שבעצם האיסור הוא שלשה ימים אלא שביום השלישי מותר להניח תפלין לאחר הנץ החמה כי מקצת היום ככולו והרי עבר מקצת מן היום ללא תפלין (עתוס, ר"ן סוכה כה, וכן מובא ברא"ש). ויש חולקים על פרוש זה וסוברים שביום השלישי [ולרבי יהושע בשני] מותר כל היום (עריטב"א, וכ"מ מפרשי שלפנינו. והרמב"ן צידד בטעם הדבר, שמא הלילה עולה ל'מקצת היום' לענין זה אעפ"י שלילה לאו זמן תפלין. ולפי טעם זה מיושב הלשון 'ג' / ב' ימים הראשונים אסור'. וע"ע בסמוך).

אבל ב' ימים הראשונים אסור להניח תפלין, משני ושני בכלל מותר להניח תפלין... מאי טעמא דרבי יהושע דכתיב ואחריתה כיום מר. יש מפרשים שעיקר הטעם הוא משום שאבילות יום ראשון דאורייתא (לשיטת הר"ף ועוד). אבל בשאר הימים שאבילות מדרבנן, אינה דוחה מצות תפלין דאורייתא. ולפי זה כתבו כמה מהפוסקים שביום קבורה שאינו יום המיתה יש להניח תפלין. ויש שנקטו כן מטעם אחר; שעיקר המרירות אינו אלא יום אחד. וכן נוהגים הרבה מהיראים, להניח על תנאי בצניעא וללא ברכה, כאשר הקבורה היתה ביום אחר (ע' חיי אדם יד, יט; ארחות חיים החדש לה; מנחת שלמה ח"ב צד. וכן העלה בספר מאור ישראל. ואולם בשו"ת אור לציון (ח"א או"ח ו וי"ד ל) כתב לפטור מלהניח תפלין ביום הקבורה).

יש להעיר שהטעם הראשון נסתר מדברי הפוסקים (רמב"ן, ב"י, ט"ו י"ד שפח) שכתבו שביום שמועה קרובה אינו מניח תפלין, והלא יום שמועה אינו מדאורייתא כמוש"כ רוב ככל הפוסקים (ע' במובא במאור ישראל לעיל כ), ומוכה שאף באבילות דרבנן אינו מניח.

ואם באו פנים חדשות – אינו חולץ... רבא אמר כיון שהניח שוב אינו חולץ. משמע דוקא אינו חולץ אבל אינו מניח לכתחילה כשבאו פנים חדשות (כן דייק המגן-אברהם לח סק"ה מהגמרא ומהרא"ש, וכן פסק המשנה-ברורה שם. ודלא כפשוטו לשון השלחן-ערוך (שם ובי"ד שפח) שאף מניח לכתחילה. ובכף החיים (שם סק"ב) כתב שנראה שבשעת קריאת שמע ותפילה אין לבטל מלהניחם, אבל בשאר היום יש להחמיר כהמג"א. ואולם נראה שלדעת המג"א עצמו, וכן משמע מסתימת המשנ"ב, אף בשעת ק"ש ותפילה אין להניח).
לכאורה היה נראה מצד הסברא שאין חילוק בין יום שני [או שלישי לרבי אליעזר] לשאר הימים אלא כל שבעה אין להניח לכתחילה כשבאו פנים חדשות. וצ"ב בפוסקים, ומשמע לכאורה מדבריהם שרק בשני אין להניח בפני פנים חדשות. ואם נאמר כן אתי שפיר הלשון 'ג' / ב' ימים הראשונים אסור' והרי בעצם מותר להניח באותם ימים וי"א אף מתחיל היום כנ"ל – אלא שאף בשלישי / בשני יש אופן האסור, בפנים חדשות.

(ע"ב) אבל, ג' ימים הראשונים אינו חולץ לבית האבל, מכאן ואילך חולץ ואינו יושב במקום המנחמין אלא במקום המתנחמין. כתב הרמ"א (יו"ד שצג, ב): 'ולא ראיתי נוהגין כן עכשיו כי אין אבל חולץ לבית הקברות ולא לבית האבל כל שבעה. ואפשר שלאו חיוב הוא אלא רשות ומאחר שעכשיו אין מתנחמים כמו בימיהם, שב ואל תעשה עדיף'.
'וכוונתו, דבזמן הקדמון היו סדרים מיושרים בתנחומי אבלים, ולא כן עתה בעוונותינו שרק ההולך לנחם אבל יושב מעט והולך לו ואין אצלינו מקומות מיוחדים להאבלים ומקומות מיוחדים להמתנחמים כמו שהיה בימי קדם' (ערוך השלחן שם ח, ע"ש). ע"ע באגרות משה או"ח ח"ה כ, כא ובמובא ביוסף דעת סוכה סוף דף מא.

אבל ג' ימים הראשונים אסור בשאילת שלום...! ושחיתת הראש כדרך ששוחים כשנותנים שלום – מבואר בריטב"א להלן (כז:). שמוותר. [בספר פני ברוך (סז, בהערה) העיר מדברי הריטב"א הללו על מה שמובא בספר שלמת חיים (תכב) לאסור לנענע בראש לאבל].

ולענין אמירת 'בוקר טוב' וכד' – משמע מדברי הפוסקים שאין להקל לומר לאבל אלא לאחר שלשים (ע' ברמ"א שפה, א ובבאר היטב ובא"ד תקנ"ד, כ ובפמ"ג ומשנ"ב שם). ויש שהתירו בכעין זה מצד עיקר הדין (ע' במובא בפני ברוך שם). ע"ע במובא ביוסף דעת סנהדרין יח.

דף כב

'מכי מהדריתו אפייכו מבבא דאבלא אתחילו מנו'. בזה מתפרש הכתוב ביוסף ויעש לאביו אבל שבעת ימים, אף על פי שהיה זה קודם הקבורה – כי כל חיל פרעה המלויים נפרדו מיעקב ופנו לארצם. ולכן אמרו אבל כבוד זה למצרים – שאילו לבניו עדיין לא חלה האבילות עד הקבורה (עפ"י משך חכמה ויחי ג, י – לפי הירושלמי. ועתוס' לעיל כ. ד"ה מה חג).

'על כל המתים כולן מדהה מטתו הרי זה משובח' – כי אין דרך להתאבל עליהם ולהספידם כל כך, ויותר כבוד להם כשנקברים במהרה משיעמדו הרבה ולא יספידו. 'על אביו ועל אמו הרי זה מגונה' – שחייב הוא להספידם ולקונן עליהם הרבה (נמוקי יוסף).

'רצה ממעט בעסקו רצה אינו ממעט בעסקו' – שאף על פי שנאסר במלאכה, לא נאסר במשא ובמתן שאין בו מלאכה. ויש מפרשים: סחורה המותרת לו כגון דבר האבד (נמוקי יוסף. וכ"כ התוס' (להלן כו). שמדובר בדבר האבד).

(ע"ב) 'חולץ'. חליצת כתף היינו הוצאת הזרוע מן הקרע של החלוק, עד שזרועו עם כתפו מגולות. וענין זה כדי לבנות עצמו ולהראות הקרע לכל (עפ"י רי"ף ונמוקי יוסף. ושארם להלן שבנשיא חולץ מימין ומשמאל – צריך לקשור בגדיו שלא יפלו על ידי אזור. נמו"י). כתב הרמ"א (יו"ד שם, יז עפ"י סמ"ק וארחות חיים. וע' גם בריטב"א) שבזמן הזה אין נוהגים כלל בחליצת כתף. ואולם יש מחכמי הספרדים שכתבו לנהוג כן, מלבד אם הבן גדול בתורה, אין צריך לחלוץ שלא יתבזה בפני המון העם ותלמידיו (ע' בספר מאור ישראל להגר"ע יוסף שליט"א).

'אלא למאן דאמר רבי יעקב בר אחא, אמאי נמנע רבי ולא חלץ, הלא רשב"ג אביו של רבי, שמת נשיא הוה וכולי עלמא מיחייבי למיחלץ – גם רבי יעקב בר אחא עצמו. קשיא'.

'על כל המתים כולן מבפנים על אביו ועל אמו קורע מבחוץ'. רש"י פירש 'מבפנים' – תחת המקטורין. וצריך באור, הלא לעיל אמרו שצריך לקרוע הבגד העליון דוקא. ונראה לפרש כוונתו (כפירוש רי"צ גיאור המובא בפוסקים) שעושה הקריעה בחיקו בפנים, ולעולם בבגד החיצון. ורש"י שעל הרי"ף פירש 'בפנים' – בבית, שאין רואים כשקורע. וכפירוש זה נראה עיקר, שכן נראה ממה שהביאו בסמוך שבנשיא הורה רב חסדא לקרוע בפירסום (שפת אמת. ובשו"ע פסק כשני הפירושים).

'על חכם חולץ מימין על אב בית דין משמאל'. בסמוך מבואר שאב בית דין עדיף מחכם, שלכך אב"ד שמת כל בתי מדרשות שבעירו בטלים ואילו חכם שמת אין בטל אלא בית מדרשו. ולפי זה צריך לומר